

जिल्हा वार्षिक योजनेतर्गत राबविण्यात येत
असलेल्या वनक्षेत्र व संरक्षित क्षेत्राचे निसर्ग पर्यटन
कामाची अंमलबजावणी करणेसाठी मार्गदर्शक
सूचना.

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन निर्णय क्रमांक- निसप-२०१६/प्र.क्र. १०/फ-५
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक- ०२/०९/२०१६

वाचा- १. शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग क्रं. डब्ल्यूएलपी-१००२/प्र.क्र.५२/फ-१,
दिनांक २० फेब्रुवारी, २००८.
२. शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग क्र. बैठक-२०११/प्र.क्र.१७४/फ-५
दिनांक २४.१०.२०११.
३. शासन शुद्धिपत्रक, महसूल व वन विभाग क्र. बैठक-२०११/प्र.क्र.१७४/फ-५
दिनांक ०५.१२.२०११.
४. नियोजन विभागाचे परिपत्रक क्र.डिएपी-१०१६/प्र.क्र.४७/का.१४८१, दि.१९/०३/२०१६.

प्रस्तावना :-

वने ही पृथ्वीवरील नैसर्गिक संपत्ती असून जीवसृष्टीला आवश्यक अनेक प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष फायदे देत असतात. हे फायदे निरंतर मिळविण्यासाठी वनांचे शाश्वत व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे. वाढती लोकसंख्या, शहरीकरण, औद्योगिकरण, बदलत असलेल्या जीवनशैली इत्यादीमुळे परिस्थितीकीय समतोल दिवर्सेंदिवस बिघडत आहे. सद्यःस्थितीत वनव्यवस्थापन करतांना पर्यावरणाचा समतोल राखणे, वनांवर अवलंबून असलेल्या स्थानिक लोकांचे उपजिवीकेची काळजी घेणे आवश्यक आहे.

याकरिता सर्वसाधारण जिल्हा वार्षिक योजनांतर्गत विविध जिल्हा योजनांकरिता संबंधित जिल्हा नियोजन समितीमार्फत निधी वितरीत करण्यात येतो. वन विभागांमार्फत राबविण्यात येत असलेल्या वनक्षेत्र व संरक्षित क्षेत्राचे निसर्ग पर्यटन या योजनेतर्गत करण्यात येत असलेल्या कामांसाठी सर्वसाधारण जिल्हा योजनांमधून निधी वितरीत करण्यात येतो.

सर्वसाधारण जिल्हा योजनांतर्गत वन विभागांमार्फत राबविण्यात येत असलेल्या वनक्षेत्र व संरक्षित क्षेत्राचे निसर्ग पर्यटन या योजनेतर्गत करण्यात येत असलेल्या कामांचा तपशील, उद्देश, योजनेच्या अंमलबजावणीचे निकष /अटी इ. बाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्याअनुषंगाने खालील प्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित करण्यात येत आहे.

शासन निर्णय :-

राज्यातील राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये, व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्र आणि वनक्षेत्रातील दुर्ग, जलस्थळे, जलप्रपात तथा आर्कषक ठिकाणे येथे पर्यटकांचा कल असल्याने, त्यांचे आहे त्या स्थितीत संवर्धन करणे अगत्याचे ठरते. त्याचबरोबर या क्षेत्रांवर ज्या स्थानिक लोकांची उपजिवीका अवलंबून आहे आणि त्यांना या क्षेत्राचे संवर्धन व संगोपन करणे आवश्यक वाटले पाहिजे, त्यांच्या आर्थिक परिस्थितीत सुधारणा करणे, या बाबीदेखील तेवढ्याच महत्वाच्या आहेत. तसेच राज्यात तालुका/ जिल्ह्याचे ठिकाणी वन विभागाच्या जमिनीवर स्थानिक लोकांसाठी निसर्ग उद्यान / वन उद्यान संकल्पना देखील राबविण्यात येत आहेत. पर्यावरणाचा कोणताही न्हास न होता निसर्ग पर्यटनाचा विकास, स्थानिक लोकांच्या संस्कृतीचे जतन, या बाबी विचारात घेऊन पर्यटक आणि स्थानिक नागरिक या दोघांनाही लाभप्रद होण्याकरीता शासन निर्णय

संदर्भ क्र.१ दिनांक २० फेब्रुवारी, २००८ अन्वये महाराष्ट्र राज्याचे निसर्ग पर्यटनाबाबतचे धोरण निश्चित करण्यांत आलेले आहे. तसेच शासन निर्णय संदर्भ क्र. २ दिनांक २४ ऑक्टोबर २०११ अन्वये राज्य योजनांतर्गत वनक्षेत्र व संरक्षित क्षेत्राचे निसर्ग पर्यटन या योजनेच्या अमंलबजावणीसाठी मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत.

राज्यात निसर्ग पर्यटन कार्यक्रम राज्यस्तरावर व जिल्हास्तरावरील योजनांमार्फत राबविण्यात येत आहेत. विविध जिल्ह्यात राबविण्यात येत असलेल्या निसर्ग पर्यटन कार्यक्रमात पद्धतशीरपणा व एकसूत्रता रहावी यासाठी या योजनेतर्गत करण्यात येत असलेल्या कामांचा तपशिल, उद्देश, योजनेच्या अंमलबजावणीचे निकष इ. बाबत सविस्तर मार्गदर्शक सुचना सोबत जोडलेल्या विवरणपत्र-अ नुसार निर्गमित करण्यात येत आहेत.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०१६०९०३१३२०६१०१९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात आला आहे.

महाराष्ट्र राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(प्रकाश महाजन)

सह सचिव (वने)

महसूल व वन विभाग,

प्रति,

- १) मा. राज्यपालांचे सचिव
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
- ३) मा. मुख्य सचिव यांचे वरिष्ठ स्विय सहायक
- ४) मा. मंत्री (वने)
- ५) मा. राज्यमंत्री (वने)
- ६) अपर मुख्य सचिव, (वित्त विभाग)
- ७) अपर मुख्य सचिव, (नियोजन विभाग)
- ८) प्रधान सचिव, (पर्यटन)
- ९) सचिव, ले.व को. वित्त विभाग,
- १०) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- ११) महालेखापाल-१ (लेखापरिक्षा) महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
- १२) महालेखापाल-२ (लेखापरिक्षा) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १३) महालेखापाल-१ (लेखा अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
- १४) महालेखापाल-२ (लेखा अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १५) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १६) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण, म.रा. पुणे

१७) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर

१८) व्यवस्थापकीय संचालक, वन विकास महामंडळ मर्यादित, नागपूर

१९) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र निसर्ग पर्यटन विकास मंडळ, नागपूर.

२०) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, मुंबई

२१) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य परिवहन महामंडळ, मुंबई सेंट्रल, मुंबई

२२) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सर्व)

२३) विभागीय आयुक्त (सर्व)

२४) मुख्य वनसंरक्षक/(प्रादेशिक)/(वन्यजीव/सामाजिक वनीकरण) (सर्व)

२५) मुख्य वनसंरक्षक (कार्यात्मक वृत्त व इतर) (सर्व)

२६) वनसंरक्षक (प्रादेशिक/वन्यजीव/सामाजिक वनीकरण) (सर्व)

२७) जिल्हाधिकारी (सर्व)

२८) उपवनसंरक्षक (प्रादेशिक/वन्यजीव/सामाजिक वनीकरण) (सर्व)

२९) विभागीय वन अधिकारी (प्रादेशिक/वन्यजीव/सामाजिक वनीकरण) (सर्व)

३०) उप विभागीय वन अधिकारी (प्रादेशिक/वन्यजीव/सामाजिक वनीकरण) (सर्व)

३१) संचालक, लेखा व कोषागारे, मुंबई

३२) उप संचालक, लेखा व कोषागारे, नवी मुंबई/पुणे/नागपूर/औरंगाबाद/नाशिक/अमरावती

३३) वित्त विभाग (विनियम), अर्थ-६/व्यय-१०, मंत्रालय, मुंबई-३२

३४) कार्यासन अधिकारी, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

३५) ब-१ कार्यासन महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

३६) वन विभागातील सर्व कार्यासने

३७) निवड नस्ती फ-५ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.

शासन निर्णय क्र.निसप २०१६ /प्र.क्र.१०/फ- ५ दि.०२/०९/२०१६ च्यासोबतचे विवरणपत्र- अ

१. सर्व साधारण जिल्हायोजनेअंतर्गत वनविभागामार्फत राबविण्यात येत असलेले निसर्ग पर्यटन / वनपर्यटन / इको-टूरिझम योजनेत समाविष्ट होणारी कामे :-

१.१) निसर्ग पर्यटन स्थळ निगडीत कामे-

पाणलोट क्षेत्राचा विकास , क्षार चाटण, कुरण विकास,नागरी क्षेत्रात उंच शोभिवंत प्रजाती लागवड, सौर उर्जेवर आधारित दिवे, कुंपण / भिंत, पॅराग्लायर्डिंग , विंड सर्फिंग,मुक्कामाच्या जागा , पर्यटकांचे नियमन करण्याकरिता प्रवेशद्वार, बॅरिअर, क्लोज सर्कारी कॅमेरा इत्यादी सोयी.

१.२) निसर्ग पर्यटकांसाठीची कामे-

निसर्ग पर्यटन स्थळापर्यंत पोहचण्यासाठी दळणवळण, मार्गदर्शक फलक, निवास व्यवस्था, होम स्टे, सोयी-सुविधा व अनुषंगिक कामे, वन क्षेत्रात भ्रमंतीसाठी निसर्ग पाऊलवाट, निरीक्षण मनोरे, संरक्षक कठडे (रेलिंग) ,वन्यजीव व पक्षी निरीक्षण, नौकाविहार, वाहतूक व्यवस्था, मचाण, निसर्ग पथ विकास , वन विश्रामगृहे व तत्सम इमारतींची सुधारणा आणि व्यवस्थापन , इको-फ्रॅंडली प्रसाधन गृहे, घनकचरा व्यवस्थापन, पिण्याचे पाणी,पर्यटकांना भ्रमणासाठी वाहन खरेदी इत्यादी

१.३) स्थानिक रोजगार निर्माती व उपजिविका कामे

वनाधारित उत्पादनांची विक्री ,जन-वन-धन केंद्र, क्षमता बांधणी, ग्रामीण हस्तकला, स्थानिक लोकांना रोजगार निर्माती, प्रशिक्षण व अभ्यास दौरे, होम स्टेची कामे इत्यादी.

१.४) प्रसिद्धी व प्रचार

निसर्ग निर्वचन केंद्र , दृकश्राव्य साधने,घडीपत्रिका व इतर तत्सम प्रसिद्धी प्रकाशने, साहित्य, परिसंवाद, संम्मेलन, मेळावे, प्रदर्शनी आयोजित करणे, स्थानिक जनता, कर्मचारी, मार्गदर्शक, खाजगी सहल व्यवस्थापक व आदरातिथ्य सेवा या संदर्भात प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.

वरील कामे करीत असताना वन संवर्धन कायदा १९८० अंतर्गत आवश्यक त्या ठिकाणी मंजूरी घेणे अभिप्रेत आहे.

२. योजनेची अंमलबजावणी :-

२.१) **निसर्ग पर्यटन स्थळांचे विकास आराखडा तयार करणे :-** निसर्ग पर्यटन आराखड्यात पर्यटन क्षमता (Tourism potential) पुरेशा असलेल्या व वर्धनक्षम स्थळांचा समाविष्ट करून स्थळनिहाय सर्वसमावेशक व सर्वकष (Net Planning) ३ ते ५ वर्ष कालावधीचा आराखडा तयार करण्यात यावा. आवश्यकतेनुसार सल्लागारांची / पर्यटन क्षेत्रातील तज्ज्ञ वास्तुविशारद यांची सेवा प्राप्त करून घेण्यात यावी. ही कामे योजनेत अंमलबजावणी करण्यात येत असल्याने प्रस्तावित कामामध्ये प्रामुख्याने भांडवली स्वरूपाचे खर्चाचा समावेश करण्यात यावा. सदर प्रकल्पाचा विकास पूर्ण व व्यवहार्य झाल्यावर संयुक्त वनव्यवस्थापन / ग्रामपरिसर विकास समिती / बाह्ययंत्रणामार्फत देखभालीची कामे करणे अपेक्षित असल्याने देखभालीच्या बाबी व त्यावरील खर्च आराखड्यात समाविष्ट करण्यात येऊ नये. आवश्यकतेनुसार केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या इतर विभागाच्या योजनामधील तरतूदींची सांगड घालून सुसंगत व एकात्मिक विकास आराखडा तयार करावा.

२.२) **विकास आराखड्यास मंजूरी प्राप्त करणे :-** स्थळनिहाय विकास आराखडे महाराष्ट्र निसर्ग पर्यटन विकास मंडळाकडे मंजूरीसाठी सादर करण्यात यावेत. सोबतच आगाऊ वार्षिक

अंदाजपत्रकात संबंधित योजनेतंगत आराखड्यातील कामे समाविष्ट करण्यात यावीत. महाराष्ट्र निसर्ग पर्यटन विकास मंडळाचे कार्यकारी समितीने प्राप्त आराखड्याची पडताळणी करून त्यास मंजूरी द्यावी.

२.३) आराखड्याची अंमलबजावणी करणे :-

- i. मंजूर आराखड्यात समाविष्ट कामांचे सविस्तर अंदाजपत्रक तयार करून त्यास सक्षम प्राधिकरणाची तांत्रिक मंजूरी प्राप्त करण्यात यावी.
- ii. आराखड्यातील विविध बाबींच्या प्रशासकीय मान्यतेसाठी संबंधित जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती यांचेकडे प्रस्ताव सादर करावा व निधी प्राप्त करून कामे करण्यात यावीत.
- iii. जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती यांनी योजनेला दिलेल्या प्रशासकीय मान्यतेच्या आदेशाची एक प्रत संबंधीत मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक/वन्यजीव) यांना पाठवावी.
- iv. सदर योजनेतंगत घेण्यात आलेल्या कामांचे, काम सुरु होण्यापुर्वी, काम सुरु असतांना व काम पूर्ण झाल्यानंतरे फोटोग्रॅफ्स वनपरिक्षेत्र अधिकारी यांचे कार्यालयाचे स्तरावर जतन करून ठेवावे व त्याची एक प्रत विभागीय कार्यालयात जतन करून ठेवण्यासाठी उपलब्ध करून द्यावी.
- v. वित्तीय वर्षाअखेर घेण्यात आलेल्या कामाचे उपयोगिता प्रमाणपत्र व काम पूर्णत्वाचा दाखला संबंधित वनअधिकारी (प्रादेशिक, वन्यजीव, सामाजिक वनिकरण विभाग व वनविकास महामंडळ) हे परस्पर जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव जिल्हा नियोजन समिती यांना तसेच वरिष्ठ कार्यालयास सादर करतील.
- vi. निसर्ग पर्यटनास चालना देत असतांना भारतीय वन अधिनियम १९२७, वनसंवर्धन अधिनियम १९८०, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम १९७२, जैवविविधता कायदा २००२, पर्यावरण (संरक्षण) कायदा १९८६ व इतर अस्तित्वात असलेले अधिनियम व नियम यांचे उल्लंघन होणार नाही याची दक्षता घ्यावी.
